

SANTRAUKA

2009–2010 metais Lietuvoje ne syki pažeistas **kankinimo, nežmoniško ir žeminančio elgesio draudimas** labai įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Lietuvos valstybės institucijos neįvykdė savo pozityvios pareigos atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą dėl galimo VSD pareigūnų piktnaudžiavimo bei galimo asmens/asmenų kalinimo vykdant CŽV Slaptųjų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programą Lietuvoje; užfiksuotas didžiausias per pastaruosius metus įkalintų asmenų skaičius, tačiau vis dar neišvystyta probacijos sistema; išliko laisvės apribojimo vietų perpildymas ir orumą žeminančios laikymo sąlygos, dėl to EŽTT nagrinėjamos bylos prieš Lietuvą; padaugėjo įtarimų dėl žiauraus smurto prieš suimtuosius ir nu-teistuosius, pasitaikė smurtinių tardymo metodų taikymo atvejų. Augo prekybos žmonėmis mastai, padaugėjo parduodamų nepilnamečių, išsilavinusių aukų bei asmenų, parduodamų priverstiniam darbui; efektyvios ir prieinamos prekybos žmonėmis aukų apsaugos trūkumas ir toliau kliudo sėkmingam šių bylų tyrimui. Lietuvoje smurtas prieš moteris yra paplitęs labiau nei kitose ES valstybėse, likęs galioti privataus kaltinimo tvarkos institutas atsakomybę dėl problemos sprendimo užkrauna aukai. Pagal sveikatos apsaugos kokybę Lietuva užima vieną iš paskutinių vietų Europoje; užfiksuoti sunkiomis ligomis sergančiųjų teisių pažeidimai, pasmerkę šiuos žmones kančioms.

Lygių galimybių ir nediskriminavimo principo įgyvendinimas Lietuvoje patyrė ryškų regresą. Vis sėkmingiau išsisknija neapykantos kultūra, palaikoma ar toleruojama politikų, tačiau vis dar nėra neapykantos ir nesantaikos kurstymo nuolatinės stebėsenos mechanizmo; tautinių mažumų integracijos politika tapo viena labiausiai apleistų valstybės politikos sričių; akcentuojama kultūrinė tautinių mažumų integracija, ignoruojant sudėtingas socialines problemas; įstatymo projektas dėl žydų bendruomeninio turto kompensacijos iki šiol svarstomas Seimo komitetuose. Lietuva žengė žingsnį atgal seksualinių mažumų teisių užtikrinimo srityje: dėl aibės diskriminacinių iniciatyvų, ribojančių homoseksualių asmenų saviraiškos ir susirinkimų laisves, bei dėl nesantaiką kurstančios politinės retorikos visuomenėje išaugo nepakantumas seksualinėms mažumoms, o tarptautinės bendrijos akyse Lietuva įgavo homofobinės valstybės įvaizdį. Neužbaigta teisinė bazė, reikalinga lygių galimybių politikos įgyvendinimui.

Aptariamuoju laikotarpiu **teisė į teisingą teismą** buvo vertinama kaip labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė. Į viešumą iškilo šiurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai, sąlygoti akivaizdaus baudžiamojo nukrypimo tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Dėl daugybės teisės į teisingą teismą, teisės į laisvę bei asmens saugumą pažeidimų Gatajevų byloje susidarė precedento neturinti situacija – ieškoma

apsaugos nuo persekiojimo ES valstybėje, Lietuvoje. Gatajevų bei Eglės Kusaitės bylos iškėlė aikštėn nepakankamai kontroliuojamą bei keliančią abejonių teisėtumo ir tikslingumo prasme VSD veiklą tiriant baudžiamąsias bylas. Teisėsaugos institucijos ir teismai bandymus gintis nuo pareikštų kaltinimų traktuoja kaip trukdymą vykdyti teisingumą. Toliau ignoruojamas nekaltumo prezumpcijos principas – tiek žiniasklaidos, tiek teisėsaugos pareigūnų. Lietuva pralaimėjo 13 bylų EŽTT dėl teisės į teisingą teismą pažeidimų, 7 iš jų – dėl užtęsto bylos nagrinėjimo. Per ilga baudžiamojo proceso trukmė, pažeidžianti teisę į teisingą teismą, buvo konstatuojama baudžiamosiose, civilinėse bei mokesčių ginčų bylose. Trūksta inovatyvių sprendimų kaip atverti teismų sistemą visuomenei, pagerinti teismų prieinamumą ir darbo skaidrumą; tebėra neužbaigtas teisėjų atrankos mechanizmas, turintis akivaizdžių ir lengvai pašalinamų trūkumų, tarp jų – komisijos kompetencijos išplėtimas, atrankos kriterijų korekcija. Neužbaigiama teisinė bazė viešajam interesui ginti, todėl teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus. Nepaisant to, kad teismai aprūpinti puikia garso įrašymo įranga, teismo posėdžio įrašais naudojasi tik teisėjai ir teismų darbuotojai, o dėl neracionalios teismo posėdžio pabaigos interpretacijos neįmanoma laiku pateikti pastabų dėl protokolo netikslumų. Konstitucinis teismas taip pat netapo labiau pasiekiamas piliečiams – nesu tvarkyta individualaus konstitucinio

skundo galimybė; bylų šalys, palaikančios bendros kompetencijos teismų abejones dėl teisės aktų atitikimo Konstitucijai arba net inicijavę teisės aktų konstitucingumo patikrinimą, iki šiol negali dalyvauti konstituciniame procese. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos riboja asmenų galimybes pasinaudoti jiems priklausantiems nemokama teisine pagalba. Antstoliai nuolat pažeidinėjo asmenų teises – neteisingai įkainojo savo paslaugas ir dėl to nepagrįstai didino vykdymo išlaidas, mėgindavo išieškoti skolas iš seniai sąžiningai atsiskaičiusių asmenų. Trūksta viešumo ir duomenų apie nusikaltimų aukų padėtį, neatliekama nuolatinė stebėseną, o paskutinis tyrimas Lietuvoje atliktas 2007-aisiais.

Krizinė mokesčių reforma neigiamai paveikė žiniasklaidos nepriklausomumą bei kokybę, sustabdyta kai kurių laikraščių ir žurnalų leidyba, iš darbo atleisti žurnalistai, kiti buvo verčiami ieškoti neadekvačių darbo santykių legalizavimo priemonių. Liko neišspręsta baudžiamųjų ir administracinių teisės normų kolizija, išskylanti bylose dėl valstybės tarnautojų ir politikų garbės ir orumo gynimo. Viešųjų asmenų garbės ir orumo bylose priimami teismų sprendimai kelia grėsmę ypatingai **saviraiškos laisvės** sričiai – žiniasklaidos laisvei. Nebuvo sprendžiama nesantikos kurstymo interneto komentaruose problema, išryškėjo nauja nesantikos kurstymui palanki terpė – socialiniai tinklai. Ikiteisminio tyrimo institu-

cijų ir teismų požiūris, kad neapykanta kurstantys pasisakymai vertintini kaip kategoriška subjektyvi nuomonė, yra klaidingas ir prasilenkia su EŽTT suformuluota praktika nesantaikos kurstymo bylose. *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisos, nepagrįstai ribojančios saviraiškos laisvę, metė atvirą iššūkį Europos Sąjungos politinei linijai bei tarptautiniams žmogaus teisių apsaugos standartams. Seime svarstomos diskriminacinio pobūdžio *Administracinių teisės pažeidimų kodekso pataisos* siekia riboti teisę skleisti ir gauti informaciją bei teisę į taikių susirinkimų laisvę remiantis įstatymiškai nereglamentuojamais vertybiniais kriterijais bei stokojant aiškių formuluočių, būtinų tinkamam ir teisėtam įstatyminiam reglamentavimui.

2009–2010 m. atskleidė rimtas **susirinkimų laisvės** teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo problemas. Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos organizuoto taikaus mitingo, peraugusio į riaušes, metu panaudotos specialiosios riaušių malšinimo priemonės, tame tarpe šaudmenys, sužeisti 34 dalyviai. Baiminantis panašių įvykių pasikartojimo, aptariamuoju laikotarpiu buvo nepagrįstai trukdoma pasinaudoti teise į taikius susirinkimus. Savivaldybės dažnai atsisakydavo derinti susirinkimų vietą, laiką ir formą, kėlė nepagrįstus reikalavimus susirinkimų organizatoriams, pavyzdžiui, užtikrinti susirinkimų dalyvių saugumą, nebuvo laikomasi nustatyto pranešimo išnag-

rinėjimo termino, reikalaujama susirinkti kitur negu planuojama, nors organizatoriai teigė, kad šiose vietose negalima pasiekti susirinkimų tikslų. 2010 m. gegužės mėn. prie susirinkimų laisvės varžymo aktyviai prisidėjo LR Generalinis prokuroras, kurio veiksmus Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pripažino siekimu neleisti įvykti taikiam susirinkimui. Praktiškai išgalėjo *leidiminė* susirinkimų tvarka, nors Lietuvoje yra įteisinta *pareikštinė* teisės į taikius susirinkimus įgyvendinimo tvarka.

Teisės į politinį dalyvavimą įgyvendinimo kliūtys 2009–2010 metais ne daug pasikeitė nuo 2007–2008 metų. Pagrindinės problemos šioje srityje, išryškėjusios aptariamuoju laikotarpiu, susijusios su tiesioginės demokratijos varžymu: ribotomis piliečių galimybėmis inicijuoti referendumus, dalyvauti teisėkūros procese, teikti peticijas, ginti viešą interesą teismuose, bei rinkimų tvarkos pažeidimais, tarp jų rinkėjų papirkinėjimo praktika. Nei Vyriausioji rinkimų komisija, nei Seimas nesiėmė veiksmingų kovos su rinkimų pažeidinėjimais priemonių, o priimti sprendimai apsunkino naudojimąsi aktyvia piliečių teise rinkti. Pakeistas *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas* sudarė galimybes kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams, tačiau nepaisant Konstitucinio teismo išaiškinimo neleistą rinkimuose dalyvauti visuomeninėms organizacijoms. Konstitucinis teismas taip pat konstatavo, kad *Rinkimų į Europos Parla-*

mentą įstatymas prieštarauja Konstitucijai ir įtvirtina išimtinę politinių partijų teisę dalyvauti formuojant politines atstovaujamasias institucijas. Priimtas naujos redakcijos *Pilietybės įstatymas*, apribojantis po Nepriklausomybės atkūrimo iš Lietuvos išvykusiųjų galimybes dalyvauti Lietuvos politiniame gyvenime.

Teisės į privatą ir šeimos gyvenimą pažeidimai įgavo grėsmingą mastą. Aptariamam laikotarpiu žiniasklaidoje nuolat pasirodydavo pranešimų apie plataus masto komunikacijos kontrolę, apimančią telefoninių pokalbių, elektroninės komunikacijos ir kitokio susižinojimo stebėjimą, vykdomą Lietuvos teisėsaugos. Operatyvinę veiklą vykdančys subjektai faktiškai gali pasiklausti bet kokių asmenų pokalbių ir kartais tai daroma pažeidžiant įstatymą. Lietuvos teismai davė pradžią nepagrįstam teisės į privatumą ribojimui darbo santykių srityje. Sparčiai plito neteisėta tiesioginė rinkodara, o pažeidėjams nenumatytos efektyvios ir atgrasančios sankcijos. Ženkliai padaugėjo asmeninės informacijos vagysčių: asmens duomenys buvo neteisėtai gaunami pasitelkus ant bankomatų slaptai įkurtus duomenų skaitytuvus, sukuriami ir platinami suklastoti elektroninės bankininkystės puslapiai, įkuriamos fiktyvios buitinės technikos parduotuvės internete, konfidenciali informacija išgaunama apsimetus darbdaviais. 2010 m. „Sodros“ Vilniaus skyriaus kieme pastebėti išmesti dokumentai su šimtų gyventojų asmens duomenimis. Toliau plito vaizdo

stebėjimas viešose erdvėse, apimant mokyklas bei viešąjį transportą, ir toliau nepaisant pareigos pateikti privatumus šio privatumo ribojimo būtinumo, proporcingumo ir veiksmingumo įrodymus, sukuriant saugumo iliuziją – socialinio eksperimento metu imituoti viešosios tvarkos pažeidimai bei smurtavimas nesulaukė teisėsaugos institucijų dėmesio. Privatumas buvo pažeidinėjamas ir visuomenės informavimo priemonėse – vadinamosios Kauno pedofilijos bylos aplinkybių nagrinėjimą lydėjo nuolatinis nepilnamečių asmenų duomenų ir privataus gyvenimo aplinkybių atskleidimas žiniasklaidoje. Privatumo pažeidimai knygų leidyboje liudija, kad vis dar neskiriamas viešasis asmuo, t. y. viešojo sprendimo galią visuomenėje turintis, ir žinomas visuomenėje asmuo. Dėl Lietuvos teismų praktikos priteisti mažą neturtinės žalos atlyginimą, kai yra neteisėtai paviešinama žeminanti garbė ir orumą informacija apie asmens privatą gyvenimą, 2010 m. Europos žmogaus teisių teisme nagrinėjamos dvi bylos prieš Lietuvą. Vis dar neįvykdytas 2007-ųjų EŽTT sprendimas byloje *L prieš Lietuvą*, maža to, siūlomos įstatymų pataisos, kurių priėmimas reikštų atsisakymą vykdyti įsiteisėjusį EŽTT sprendimą, teisėtų lūkesčių principo pažeidimą bei nepagrįstą transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimą. Toliau vykdoma diskriminacinė šeimos politika, priešinanti visuomenę ir prieštaraujanti EŽTT praktikai. Aptariamam laikotarpiu nebuvo pasiektas susitarimas ir dėl dirbtinio apvaisinimo galimybės įteisinimo.

Lietuvos **vaikai** jaučiasi nelaimingiausi Europoje, tėvai jiems teskiria vidutiniškai 7 minutes dėmesio per dieną, o smurto kultūra išplitusi visuose socialiniuose sluoksniuose. Vaikų dingimai glaudžiai susiję su paplitusiu smurtu: keturi iš penkių pabėgusių vaikų slepiasi nuo artimoje aplinkoje vyraujančio smurto, ir taip dažniausiai tampa prekybos žmonėmis aukomis. Nepriėmus įstatymo, įtvirtinančio smurto draudimą, smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami ar smurtą šeimose stebintys vaikai – bejėgiai ir neginami. Padaugėjo pranešimų apie fizinį, psichologinį ir seksualinį smurtą stacionariuose globos ir ugdymo įstaigose. Apie prostitucijos tinklus, veikiančius globos namuose, įstaigų darbuotojai nepraneša teisėsaugai, nes bijo sudaryti problemų įstaigai ir prarasti darbo vietas. Dėl sumažintų atlyginimų personalui vaikų namuose bus dar sudėtingiau nei anksčiau sulaukti aukšto lygio specialistų, kurie pajėgtų užtikrinti vaiko interesų apsaugą. Be tėvų globos likusių vaikų padėtį apsunkina ir vilkinamas įvaikinimo procesas. Išliko vaikų apklausų baudžiamajame procese problema: vi-soje Lietuvoje įrengti specialūs apklausų kambariai praktiškai nenaudojami, neskiriamos lėšos teisinės psichologijos specialistams, pasibaigus darbo laikui vaiko teisių apsaugos specialistai paprastai apklausose nedalyvauja ir neatstovauja vaiko teisių.

Dėl nepritaikytos viešosios fizinės ir informacinės aplinkos, jų poreikius neatitinkančių būsto, transporto, as-

menys su fizine negalia yra išstumiami į visuomenės pakraščius. **Neigaliesiems** nepritaikytos kai kurios sveikatos apsaugos įstaigos, dauguma aukštojo mokslo įstaigų; į gestų kalbą yra verčiama vos viena informacinė laida; kurtieji neturi galimybių savarankiškai susisiekti Bendruoju pagalbos centru telefonu 112; neregiamas buvo nepagrįstai nustatytas grynaisiais išduodamų pinigų limitas – 500 litų per dieną. Ziniasklaidos priemonės tęsė psichikos neigaliųjų stigmatizavimą; visuomenės nuomonės tyrimai jau eilę metų atskleidžia vyraujančią itin neigiamą požiūrį į proto negalios asmenis ar sergančiuosius psichikos ligomis. 2009 m. Lietuvoje veikė 25 didelės socialinės atskirties principu sukurtos socialinės globos įstaigos proto ir psichikos negalios asmenims, kuriose gyvena virš penkių tūkstančių suaugusiųjų ir vaikų. Stebėsenos vizitų metu užfiksuota eilė šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų. Neveiksnių asmenų skaičius Lietuvoje sparčiai auga, o parengti teisės aktų pakeitimai, reglamentuojantys riboto veiksnio instituto praplėtimą, reguliarių taikomų ribojimo priemonių reikalingumo peržiūrėjimą, efektyvesnę globėjų veiklos kontrolę ir atsakomybę už netinkamą pareigų vykdymą, priimti nebuvo. Nebuvo pakeista ydinga priverstinio hospitalizavimo tvarka, dėl kurios nėra užtikrinamos psichikos liga sergančio asmens teisės į informaciją, tinkamą atstovavimą ir teisminę gynybą. ES Pagrindinių teisių agentūra nurodė, kad Lietuva yra viena nepalankiausiai vertinamų Europos valstybių dėl teisės balsuoti neigaliams asmenims suteikimo.